

H. Varga Márta*

ALAKKIEGÉSZÜLÉS (SZUPPLETIVIZMUS)
A MAGYARBAN

Abstract

The aim of this paper is to collect and classify the irregular grammatical forms in Hungarian on the one hand, and to interpret and define them on the other.

From the point of view of descriptive linguistics, irregularity is regarded as an unjustified deviation from grammatically regular forms. Achieving an overall mastery of irregular forms (within mother-tongue acquisition and foreign language learning processes as well) seems to be a real challenge, because these forms can not be deduced from the well-known, accustomedly used forms. The more or less irregular forms can be arranged along a fictitious scale: regular forms constituting productive types are found at one end of the scale, and very irregular forms are found at its other end. Those forms existing between these two extremities display different degrees of irregularity. In this paper (which is a chapter of a longer study) the author especially deals with the very exceptional – so called – suppletive forms.

Kulcsszavak: szabálykövető kivételek (potenciális szavak), szabályszegő kivételek (analógias alakok), analógia, alakkiegészülés (szuppletivizmus), hiányos paradigmájú szavak

1. Bevezetés

A magyar nyelv nagyon nehezen tanulható nyelv hírében áll: a megtanulhatatlanságáról szóló legendáknak se szeri, se száma a magyart idegen nyelvként tanuló külföldiek körében. Ha nyelvünk szabályaira gondolunk, esetleg többé-kevésbé egyet kell értenünk a magyar nyelv nehézségei miatt panaszkodó külföldiekkel, jóllehet teljesíthetetlen feladat a nyelveket megtanulhatósági sorrendbe állítani, ugyanis nem léteznek olyan objektív kritériumok, amelyek alapján ez a rendszerezés hitelesen elvégezhető lenne (a nyelvi nehézségeknek egyelőre nincs mértékegységük). Az a kérdés tehát, hogy egy nyelv nehéz-e vagy sem, voltaképpen megválaszolhatatlan. A nyelvtanulók általában anyanyelvük és a már megismert idegen nyelvek típusától, azok grammatikai rendszerétől függően érzékelik nehéznek vagy könnyűnek egyik vagy másik idegen nyelvet.

* H. Varga Márta PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, hvm@t-online.hu

A magyart valószínűleg azért (is) nehéz megtanulni az idegen ajkúaknak, mert egyike azon nyelveknek, amelyeknek nincsen közeli rokonuk¹. Ennek ellenére a magyarban is vannak olyan részrendszerek, amelyek a legszigorúbb kritikusok szerint is viszonylag könnyen elsajátíthatók. Ilyenek például

- (a) a helyesírás, jóllehet a magyar helyesírást, illetve az írott szövegek helyes, fonetikus olvasását részben megnehezíti ortográfiánk hibrid – etimologizáló, fonetikus és hagyományörző – jellege;
- (b) a hangsúlyozás, bár a magánhangzók „rövid – hosszú” oppozíciója problémát jelenthet a nem egy bizonyos szótaghoz kötött hangsúlyú anyanyelvet beszélők számára, mivel azokban a nyelvekben a hangsúlyos szótag magánhangzója gyakran hosszú, például az olaszban, oroszban stb.;
- (c) a hangrendszer, hiszen sem a magánhangzók, sem a mássalhangzók száma nem olyan nagy, hogy az kifejezetten nehézséget jelenthetne; a hangok egymásutánjának szabályai sem állítják különösebb nehézségek elé a nyelvtanulót; egyedül talán a palato-veláris (ún. előségi) és labiális-illabiális (ún. kerekégi) magánhangzó-harmónia okozhat nehézséget, de az ebben való hibázás általában nem akadályozza a megértést;
- (d) nincsenek grammatikai nemek;
- (e) a magyar igeidőrendszer (viszonylag) egyszerű;
- (f) a jelzót csak kivételes esetekben kell egyeztetni a jelzett szóval;
- (g) anyanyelvünk azon tipológiai sajátossága is, hogy névszói (a főnevek és a melléknevek) nem rendeződnek egymástól lényegesen különböző ragozási osztályokba (legfeljebb kisebb csoportjaik mutatnak eltéréseket a normától), minden bizonnyal nagymértékben megkönnyíti a magyartanulást.

A fentiekkel szemben a magyar nyelv „megtanulhatatlanságának” okát sokan elsősorban

- (a) szókincsünk szokatlan, idegenszerű voltában látják; ez kétségkívül igaz: a magyar szókincs legősibb lexémái valóban nehezen memorizálhatók: egy adott tárgynak, cselekvésnek, történésnek, elvont fogalomnak a magyarban legtöbbször egészen más hangsor felel meg, mint amelyet a nyelvünket tanuló az anyanyelvében, esetleg más, korábban tanult idegen, legtöbbször valamilyen indogermán nyelvben már megszokott. A magyarul tanulók nehézségként szokták említeni még:
- (b) az esetek nagy számát,
- (c) a toldalékok összefűzésének mechanizmusát, valamint
- (d) a kétféle (határozatlan és határozott tárgy) igeragozást,
- (e) az igekötők használati szabályait,
- (f) a kvázi-szabad magyar szórend szabályait,
- (g) a kivételeket, a rendhagyó formákat.

¹ A magyar legközelebbi rokonai a vogul és az osztják nyelvek, de a hosszú különélés során olyan nagy különbségek alakultak ki mind a szókincsben, mind a nyelvtani rendszerben, hogy a magyarnak a vogul és az osztják nem úgy közeli rokonai, mint a németnek a svéd vagy az oroszoknak a bolgár.

A természetes nyelvek nem minden esetben működnek következetesen, szabályszerűen. A nyelvi mintázatokban ugyan felfedezhetők „törvényszerű” összefüggések, bizonyos szabályszerűségek, melyek alapján megállapíthatók bizonyos szabályok, de ezek szinte soha sem kivétel nélküliek, több-kevesebb rendhagyó forma mindegyikben található. A rendhagyóság ugyan ellentmond a logika elveinek, szabályainak, de a nyelvtől ezek a szabályok nem is kérhetők számon. Gombocz Zoltántól származik a következő megállapítás: „A nyelv sem nem illogikus, sem nem állogikus. A nyelvnek megvan a maga logikája”². Rendhagyóságnak a szabály(osság)tól való, leíró szempontból általában indokolhatatlan eltérést nevezünk. A kivételt logikusan nem, csak a hagyományra hivatkozva lehet indokolni. A rendhagyó formák elsősorban abban különböznek a szabályosaktól, hogy valamennyi alakjuk nem következtethető ki a már ismert alakokból az úzus alapján, esetükben minden alakot külön-külön kell megtanulni. A kivételek, rendhagyó formák elsajátítása egyébiránt tényleg nagy kihívást jelent a nyelvtanulók számára. Jelen dolgozatban a rendhagyóság értelmezésével, a szabálytalan formák számbavételével és csoportosításukkal foglalkozom.

2. A rendhagyóság (avagy szabálytalanság, logikátlanság, rendellenesség, kivétel, ellenpélda, abnormitás, anomália, eltérés a normától stb.) jelentése

A rendhagyó alakok nemcsak a nyelvtanulók dolgát nehezítik meg, de az anyanyelv elsajátításában is nehézséget jelenthetnek. Az anyanyelvét elsajátító kisgyerek általában helyesen találja meg a szabályos ragozású igék, főnevek alakjait, a rendhagyók esetében viszont sokszor hibázik.

A rendhagyó egyedek alapvetően két nagy csoportba sorolhatók: egyrészt a szabálykövető kivételekre (l. a 2.1. pontban), másrészt a szabályszegő, a szabály ellen dolgozó kivételekre (l. a 2.2. pontban).

2.1. Szabálykövető kivételek (az úgynevezett potenciális szavak)

A nyelvsajátítás (az anyanyelv-, illetőleg a második nyelv elsajátítása) során gyakran találkozunk „alkotó hibázások”-kal (úgynevezett okos hibákkal), amelyek abból adódnak, hogy az anyanyelvét tanuló kisgyerek, illetve az idegen nyelvet tanuló diák a produktív szabály alkalmazásának norma általi korlátozásait még nem sajátította el, tehát gyakran szabályos, a nyelvi rendszernek adekvát, ám nem normatív alakokat, úgynevezett potenciális szavakat hoz létre. Ilyenek a képzők kiterjesztett érvényű használatával (pl. *festékez* 'fest', *asztalász* 'asztalos', *piszkatlan hó* 'tiszta hó', *titkatlan információ* 'nem titkos információ'), téves alaktani elemzéssel (pl. a *kesztyű* analógiájára *lábtyű*³), az ige-

² Köszönöm Kiss Jenő tanár úrnak ezt a levélbeli közlést.

³ A *kesztyű* összetett szó: előtagja a *kéz* főnév, utótagja pedig a *tesz* ige régi nyelvi *tēü* 'tevő' melléknévi igenév származéka. Eredeti jelentése vagy 'kezet formáló', vagy 'kézre tevő', vagy pedig 'a kéz tartója, tokja' lehetett (l. TESz. 2: 473). A tréfas hangulatú, 'lábbeli' jelentésű *lábtyű* a *lábtyú* 'harisnya; lábszárvédő' kétszeresen is a *kesztyű* szó hatására jött létre: (a) a *lábtyú* maga, 'Nyelvjárási alkotás a *láb* főnévből a *kesztyű* mintájára" (TESz. 2: 703) a -*tyú* kvázi-képzővel, (b) az *ú*-nak *ü*-vel történt helyettesítése szintén a *kesztyű* hatása.

kötők „túl produktív” használatával (pl. *kihunyom aszemem* ‘kinyitom a szemem’), illetőleg számos kreatív szóalkotással létrehozott szóalakok (pl. *üziszemét* ‘spam’, *zsríharcos* ‘fogyókúrázó’). Ilyenkor a rendszer szintjén szabályosan létrehozható, úgynevezett potenciális szó egy, a lexikonban már meglévő azonos jelentésű szó megléte miatt nem aktualizálódhat: a már létező szó lexikailag blokkolja a szabályos derivátum létrehozását. Ezt a jelenséget a szakirodalom „lexikai akadályoztatás”-nak, a szabály blokkolásának nevezi (vö. pl. Kiefer – Ladányi 2000: 157). Ilyen esetben éppen a szabályosság idézi elő a norma megsértését, a hibát. A potenciális szavak a nyelvi rendszer szintjén helyesek, hiszen a rendszer lehetőségeinek realizációi, mintegy a rendszer „üres rubrikáinak” betöltői, de a nyelvi norma szerint csak a nyelv lehetséges szavai és nem létező szavak. Mivel a potenciális szavak képzése produktív szabályok alapján történik, ezeknek a szavaknak az újszerűsége gyakran kevésbé vehető észre, és a képzett szó struktúrája nagyon könnyen elemezhető.

A magyar (mint idegen) nyelvi tanfolyamok társalgási (és más) óráin is gyakran esik gondolkodóba az anyanyelvi tanár azokban a szituációkban, amikor a magyarul tanuló diák – nyelvi kreativitását kamatoztatandó – megpróbál a termékeny szabályok ismeretében új szavakat létrehozni, pl. **testvértelen vagyok* ‘egyke, egyedüli gyerek, nincs testvérem’, **az apám emléktelen* ‘nincsenek emlékeim az apámról’, **diótlan kalács* ‘üres kalács’, **hajtalan ember* ‘kopasz ember’. Az *esik* – *esni*, *késik* – *késni* szópárok analógiájára az *eszik* ige főnévi igenévi formájaként létrejövő **eszni* alak vagy az *édes* – *édesebb*, *kedves* – *kedvesebb* szópárok mintájára a *szép* mellé megalkotott **szépebb* közép fok szabályosan létrehozott szóalakok, de a nyelvközösség tagjainak nyelvében nem léteznek. Zemszkaja véleménye szerint az analógia általában konkrét mintakövetést jelent, míg a produktív képzések esetében absztrakt analógiás szabályokról van szó (Zemszkaja 1992: 182, idézi Ladányi 1998: 345). A nyelvtanárnak ezeket a szóalakokat is feltétlenül koriggálnia kell, hiszen ezek az alakulatok csak a nyelvi rendszer szintjén tekinthetők helyesnek, de a nyelvi norma szerint (még) nem létező szavak. Más kérdés, hogy alkalmanként akad olyan standard nyelvi szituáció, amelyben előfordulhatnak (pl. *testvértelen nyelv*, *nyelvemléktelen kor*). Gyakran lehetünk tanúi a potenciális szó aktualizálódásának, de ez természetesen nem következik be minden esetben (vö. Pléh 2000: 951–955 és Ladányi 2001: 241).

2.2. Szabályszegő (szabálygyengítő) kivételek (analógiás alakok)

A rendhagyó egyedek többsége ugyan a szabály ellen „dolgozik”, gyengíti a szabályt, – Nádasy szóhasználatával – a „rendszer fricskája”, mely azonban nem kérdőjelezi meg magát a rendszert (vö. Nádasy 2003: 207, 2008b: 298, 2008c: 144–145). A kivételek, rendhagyóságok pontos számbavétele, listázása erősíti a szabály érvényesülését, jósló erejét.

Kivételek, rendhagyó formák általában akkor keletkeznek, ha a szabálykövetés vagy az analógia ellentétbe kerül a hagyománnyal. Ebben a küzdelemben hol az egyik, hol a másik győz: a szabályos ragozású szavakban is végbemehetnek olyan változások (különösen hangváltakozások), amelyek „elrontják” a szabályos ragozást, de élő nyelvek

esetében inkább az szokott előfordulni, hogy a szabálytalan szavak ragozása analógia (rendszerkényszer) folytán szabályossá válik, hiszen a nyelvi változás általában azért következik be, hogy valami szabályszerűbb legyen. Az analógia ilyenkor a nyelvi egységesülés, a homogenizáció eszköze: „a rendhagyó, a kivételes – azaz kisebb egyszámú – alkalmazkodik a szabályoshoz, a nagyobb egyszámúhoz” (Borbás 2006: 79), tehát a változás az egységesítés, a kiegyenlítődésként irányába mutat. Ilyen analógiás változás pl. az ikés ragozás beolvadása a határozatlan ragozásba (*eszik: egyék > egyen*); az egyalakú névszó- és igetövek létrehozására való törekvés (pl. *hintó: hintaja > hintója*); a váltakozó hangalakú etimológiai sorok egyöntetű hangalakúvá válása (pl. *ismerek, ismersz, ismér > ismerek, ismersz, ismer*). A nyelvtörténeti vizsgálódások tapasztalatai szerint minél ritkább egy szó, annál valószínűbb, hogy elveszti rendhagyó ragozását, míg a gyakori rendhagyó formák ritkábban: azok általában nincsenek annyira kitéve az analogikus változásoknak.

3. A szabálytalanság fokozatai

A nyelvészetben a szabályosság nem esztétikai kategória: mindig a többség által mutatott „viselkedést” jelenti, ezért azt tekintjük szabályszerűnek (normatívnak), prototipikusnak, ami gyakori, ami termékeny mintát ad az újabb szóalakok létrehozásához. A vizsgálódások azt mutatják, hogy mind az igék, mind a névszók körében a szabályszerűnek tekintett formától (a normától) eltérő alakok nem egyformán szabálytalanok: a kevésbé szabálytalan alakok a szabályszerűnek tekinthető (prototipikus, centrális) egyedekhez közelebb, a nagyon rendhagyó, egészen kivételes formák azoktól távolabb, a periférián helyezkednek el. Úgy gondolom, a rendhagyóság definiálása, illetve a rendhagyó alakok leírása érdekében is érdemes és hasznos figyelembe venni a funkcionális-kognitív nyelvészet által kidolgozott prototípus-elméletet, hiszen a különböző mértékben szabálytalan formákra vonatkozóan is fel lehet állítani egy dinamikus kontinuumot. A több-kevesebb szabálytalanságot mutató szóalakok egy képzeletbeli skálán helyezkednek el, melynek egyik végén a produktív mintát adó, szabályszerű formák, a másik végén pedig az egészen kivételes, nagyon rendhagyó alakok kapnak helyet, köztük pedig a kisebb-nagyobb mértékben szabálytalan formák (amelyekben különböző mértékben vannak jelen a szabálytalanság jegyei) foglalnak helyet. A „szabályosság – szabálytalanság” képzeletbeli skáláján a következő fokozatok különíthetők el egymástól:

- (a) erősen produktív, szabályszerű formák (pl. a határozott tárgyú igék ragozása vagy az egyváltozatú névszótövek ragozása);
- (b) a szabályszerű csoport alcsoportjainak tekinthető, még szintén produktív paradigmák (pl. a tövégi időtartamot váltakoztató névszótövek ragozása);
- (c) kisebb-nagyobb mértékben hiányos paradigmájú ige- és névszótövek (pl. a singulare és a plurale tantumok vagy néhány segédige paradigmasora);
- (d) egészen kivételes (nagyon rendhagyó), úgynevezett szuppletív alakok, amelyek csak kevés vagy éppen egyetlen szóhoz tartoznak, tehát semmiképp sem tekinthetők produktív mintának (pl. a singulare és a plurale tantumok vagy néhány segédige paradigmasora);

Jelen dolgozat egy hosszabb tanulmány egyik fejezete, amelyben a fentebb elkülönített csoportok közül csak a legutolsó, „nagyon rendhagyó”-nak tekintett csoporttal kívánok foglalkozni.

4. Alakkiegészülés (szuppletivizmus)

A rendhagyóságon belül is különleges helyet foglalnak el azok a szavak, amelyek egybetartozó alakjai voltaképpen más és más szóból származnak. Ezeket a meglehetősen rendhagyó alakokat „szuppletív”-eknek nevezzük. Szuppletivizmusról (magyarul alakkiegészülésről) akkor beszélünk, ha a szó ragozási (alak)sora (paradigmája) nem egy, hanem két vagy több alakból válik teljessé: két vagy több különböző tőből jön létre. A szuppletív alak olyan, „mint a mesebeli állat: madárként kezdődik, kígyóként folytatódik. Például *lenni, lennék* – de *van*. *Sok, sokat, sokszor* – de *több*” (Nádasdy 2008a: 133). A ragozási soron belüli váratlan alakcsere mindig rendhagyóság, mindig az adott nyelvben fennálló rendszer megsértése.

A szuppletivizmus elnevezés a latin *suppleo* ‘feltöltök, pótolok’ igéből származik, s a kérdéses jelenség úgy kapcsolódik a *suppleo* ige jelentéséhez, hogy a kiegészülésre szoruló szavak – mintegy kifogyva saját alakjaikból – más forrásból kénytelenek kiegészíteni alaksorukat. Ilyen esetekben a két alak nyelvtörténetileg rendszerint két különböző, önálló, de hasonló jelentésű szó, amelyek közül egy idő után az egyiknek csak bizonyos (pl. a jelen idejű vagy egyes számú) alakjait kezdik használni, a másiknak meg más (pl. a múlt idejű vagy többes számú) alakjait, és a kettő idővel összekapcsolódik a beszélők tudatában, és összefüggő paradigmasort képez. Ennek példája az angol *go* és *went* alak, vö. „*went* pt. of *WEND* functioning since c. 1500 as pt. of *GO*” (Onions 1998: 1000), a *wend* > *went* valószínűleg a német *wenden* ‘kerül, térül, jár’ megfelelője (Partidge 1978: 807): az utóbbi ige kiveszett az angolból, csak a múlt ideje maradt meg a *go* már eleve hiányzó múlt idejű alakjai helyett. A szuppletivizmushoz tehát az kell, hogy a két hiányos ragozású szó kiegészítő (komplementer) viszonyban legyenek egymással: ami az egyiknek hiányzik, pont az legyen meg a másiknak. Szuppletív alak pl. a magyar *sok*, amelynek nincs középfoka, a *több*-nek viszont nincs alapfoka.

A természetes nyelvekben különböző számban fordulnak elő szuppletív alakok. Mielőtt a magyarban található alakkiegészülési formák bemutatására sort kerítenék, nézzünk néhány példát erre a jelenségre a különböző idegen nyelvekből is.

4.1. angol: *go* ~ *went* ~ *gone* (a ‘megy’ múlt idejű és befejezett melléknévi alakja), *be* ~ *was/were* ~ *been* (a ‘van’ főnévi igenévi formája, múlt idejű és befejezett melléknévi igenévi alakja), *good* ~ *better/best* (a ‘jó’ fokozása), *bad* ~ *worse/worst* (a ‘rossz’ fokozása), *person* ~ *people* (az ‘ember’ egyes és többes száma);

4.2. német: *gut-besser/best* (a ‘jó-jobb-legjobb’), *bin* ~ *ist* ~ *war* ~ (*ge*)*wesen* (a létige alakjai);

4.3. latin: *ferō* ~ *tulī* ~ *lātum* (a ‘hoz’, E/1. jelen és múlt, valamint supinum alak), *sum* ~ *esse* ~ *fui* (a ‘van’, E/1. jelen és múlt, valamint supinum alak), *bonus* ~ *melior* ~ *optimus* (a ‘jó’ fokozása), *malus* ~ *peior* ~ *pessimus* (a ‘rossz’ fokozása);

4.4. olasz: *vado* ~ *andro* ('megyek' ~ 'menni fogok'), *buono* ~ *migliore* (a 'jó' fokozása);

4.5. orosz: *человек* [cselovek] ~ *люди* [ljugyi] (az 'ember' egyes és többes száma), *год* [god], *годы* [godü] ~ *лет* [let] (életkor kifejezésekor számnevek mellett), *хороший* [horosij] ~ *лучший/наилучший* [lucssij/nailucssij] (a 'jó' fokozása), *плохой* [plohoj] *худший/наихудший* ~ [hudsij/naihudsij] (a 'rossz' fokozása);

5. Szuppletív alakok a magyar nyelvben

5.1. *van* ~ *lesz*

A sok funkcióval rendelkező *van* (1. létezés, 2. létezés részelő jelentéssel, 3. létezés határozói bővítménnyel, 4. segédige, 5. birtoklásige, 6. létige állapotot kifejező passzív szerkezet tagjaként [„*lenni* + *-va, -ve*” szerkezeti]) (vö. H. Varga 2010) teljes alaksora két tőből, a *van* és a *lesz* igék tővéből alkotható meg, mert önmagában a *van* ige tőváltozataiból (*van-, vagy-, vol-, val-*) nem hozható létre az összes igealak, pl. nem alkothatók meg a felszólító módú (*legyek, légy, legyen* stb.), a feltételes módú jelen és múlt idejű (*lennék, lennél, lenne* stb. / *lettem volna, lettél volna, lett volna* stb.), valamint a jövő idejű (*leszek, leszel, lesz* stb.) formák és a főnévi igenévi alak sem (a *vanni* csak tekintethatározóként érvényes alak, pl. *Vanni van, de kevés*). A hiányzó alakokat a *lesz-* és a *le-* tő toldalékolásával állítjuk elő. Az alakkiegészülés így teszi lehetővé a létige teljes paradigmájának kialakulását. Az összetett jövő idejű formát az irodalmi nyelvben (a sztenderdben) nemigen használjuk (a **lenni fog-* + általános személyrag: **lenni fogok, *lenni fogsz* stb.): a hiányt a *lesz-* tő jelen idejű, alanyi ragozású alakjaival pótoljuk: *lesz-ek, lesz-el, lesz-Ø* stb. A létige rendhagyó viselkedését mutatja az is, hogy a szabályos tagadószós szerkezetek mellett (*nem vagyok / nem voltam / nem leszek; nem vagy / nem voltál / nem leszel* stb.) önálló tagadóigeszerű eleme is van a kijelentő módú, jelen idejű harmadik személyű alakokban: *nincs / nincsenek, sincs / sincsenek*. Ezeket az „önálló tagadó igéket” hiányos ragozású igeként említi a szakirodalom (a ragozási sorból ti. hiányoznak az első és második személyű formák: **nincsek, *nincsel, *nincsünk, *nincstek*) (vö. Keszler 2000: 120).

	Kijelentő mód			Feltételes mód		Felszólító
	Jelen	Múlt	Jövő	Jelen	Múlt	Jelen
E/1.	vagy-ok	vol-t-am le-tt-em	lesz-ek	vol-nék le-nné-k	le-tt-em volna	le-gy-ek
E/2.	vagy-Ø	vol-t-ál le-tt-él	lesz-el	vol-ná-l le-nné-l	le-tt-él volna	le-gy-él lé-gy-Ø
E/3.	van-Ø (főige)	Ø (kopula)	vol-t-Ø le-tt-Ø	vol-na-Ø le-nne-Ø	le-tt-Ø volna	le-gy-en
T/1.	vagy-unk	vol-t-unk le-tt-ünk	lesz-ünk	vol-ná-nk le-nné-nk	le-tt-ünk volna	le-gy-ünk
T/2.	vagy-tok	vol-t-atok le-tt-etek	lesz-tek	vol-ná-tok le-nné-tek	le-tt-etek volna	le-gy-etek
T/3.	van-nak (főige)	Ø (kopula)	vol-t-ak le-tt-ek	vol-ná-nak le-nné-nek	le-tt-ek volna	le-gy-enek

(a táblázat Keszler 2000: 120 alapján készült)

A két igető és alternánsai hol egymást kiegészítve, hol egymás mellett párhuzamosan jelennek meg. A párhuzamos alakok között általában van jelentés- és funkcióbeli különbség. Ez olykor csak árnyalatnyi, pl. a feltételes mód jelen időben *volnék ~ lennék*: az előbbinek talán erőteljesebb a jelen időre, az utóbbinak a jövő időre történő vonatkozása (vö. Keszler 2000: 119). A múlt idejű párhuzamos alakok között már erősebb funkcióbeli különbség érezhető: a *Tanár lettem ~ Tanár voltam* mondatokban a két kopula közül az előbbi a *válik* igével rokon jelentésben használatos. „Ha az eredet- vagy az eredményhatározó is megjelenik a mondatban, akkor a grammatikai funkció különbsége is jól megfigyelhető: *matematikussá lettem / *voltam; matematikus lett / *volt belőlem* – a *lettem, lett* ezekben a szerkezetekben nem kopula, hanem alapszófajú szó: ige” (Keszler 2000: 119–120).

5.2. A *jön* ige felszólító módja: *gyere* (a szabályos *jöjj* helyett)

A *gyere* csak egyes szám 2., valamint többes szám 1. (*gyerünk*) és 2. személyben (*gyertek*) használatos a *jön* ige szabályos, irodalmi hatású *jöjj* felszólító módja helyett. Az etimológiai szótár adatai szerint a *gyere* valószínűleg ősi, módjel nélküli alak. Az alakváltozatok közül feltehetőleg a *j-s* kezdetűek (*jer, jere ~ jertek*) az eredetibbek. A *j ~ gy* változásra vö. *jég ~ N. gyég, jön ~ N. gyön* (vö. TESz. 1: 1127–1128). Egyéb nyelvjárási példák még: *borjú ~ borgyu*. A *gyere, gyerünk, gyertek* igealakokat – a produktív paradigmáktól való elszigetelődésük miatt – a legújabb szakirodalom (pl. Keszler 2000) sajátos átmenetként kezeli az ige és a mondatzó szófaji kategóriája között.

5.3. A sok számnév közép- és felsőfoka: *több, legtöbb* (**sokabb*)

A *sok* ősi örökség a finnugor korból. A *több* alapszava valószínűleg az önállóan nem adatható **teb ~ *töb* (**tep ~ *töp*), amely szintén a finnugor korból származik. A magyar szó eredeti jelentése feltehetőleg 'sűrű', 'szilárd', 'szűk' volt (erre utalnak a rokon nyelvi jelentések is), ebből fejlődött ki a 'sok'. Az eredetibb **tep ~ *töp* alak *p-jének* zöngésülése a *-b* középfokjel hatására mehetett végbe (vö. *szép > szebb*). (vö. TESz. 3: 568–569, 954–955).

5.4. A *kicsit* és a *nagyon* határozószók közép- és felsőfoka

A magyarban a fokjeles melléknevek után állhat modálisi-essivusi rag/képző, pl. *gyorsan repül* – (*leg*)*gyors-abb-an repül, szerényen él* – (*leg*)*szerény-ebb-en él*. A *kicsit* és *nagyon* esetében azonban paradigmatiszós alakkiegészülés történik: más tőből kell képezni a közép- és a felsőfokot: *kicsit: kissé / kevésbé* (**kisebbet*) ~ *legkevesbé* (pl. *kicsit sajnálta ~ kissé / kevésbé sajnálta ~ legkevesbé sajnálta*); *nagyon ~ jobban / inkább* (**nagyobban*) ~ *legjobban / leginkább* (pl. *nagyon fájt ~ inkább / jobban fájt ~ leginkább / legjobban fájt*).

5.5. A *sokáig* 'hosszú időn át' határozószó közép- és felsőfoka is szuppletív alak: *tovább, legtovább*, pl. *sokáig várt ~ tovább várt ~ legtovább várt*.

5.6. A személyes névmások szám-személy paradigmája teljes, de ragos (és jeles) szóalakjaikat rendhagyó módon hozzák létre: a határozóragos szóalakokban ragmorféma

(nyelvtörténeti szempontból tő) + személyrag tömbösödése figyelhető meg. Az inflexió morfémaival ellátott szóalakokban általános a morfémaaváltás a tőben, pl. az ő személyes névmás superessívuszi (-n ragos) alakja: *rajta*, illativusi (-be ragos) alakja: *belém*, elativusi (-ból ragos) alakja: *belőle*.

A személyes névmások többes száma (első és második személyben) is rendhagyó módon jön létre. *mi, ti*;

5.7. Az *egy* és a *két/kettő* számnév sorszámnévi alakjai: *első* (**egyedik*), *második* (**kettedik*) (más alakokban viszont szabályos, például *tizenegyedik*, *tizenkettedik*).

5.8. *jószág* (sg.) ~ *javak* (pl.)

A 'pénzért vehető különféle dolgok'-at jelentő *javak* (vö. ang. *goods*) plurale tantum, tehát olyan lexéma, amely csak többes számú ragozási sorral rendelkezik. Egyes számaként a közgazdasági szakirodalom, a tankönyvek stb. a *jószág*-ot használják, vagyis a hiányzó egyes számot szuppletív alakkal, egy másik szóval igyekeznek pótolni. A plurale tantumok általában nem tartoznak ebbe a csoportba, ugyanis a legtöbbhez nem találunk olyan egyes számú formát, amelynek ne lenne többes száma, pl. *elei* ~ *ősei* → sg. *ős*, *léptek* ~ *lépések* → sg. *lépés*, *üzelmek* ~ *ügyek* → sg. *ügy*, *skacok* ~ *fiúk* → sg. *fiú*, *gázművek* ~ *gázzolgáltatók* → sg. *gázzolgáltató*, *összülők* ~ *az első emberpár* → sg. *Ádám* vagy *Éva*, *törtétek* ~ *esetek* → sg. *eset*. Míg a szinonim lexémákból létre lehet hozni egyes számú szóalakokat, addig a plurale tantum-alakokból nem: *elei* → **elej?* **elő?*, *léptei* → **lép(e)t?*, *skacok* → **skac*, *üzelmek* → **üzel(e)m?*, *törtétek* → **történt?*, *javak* → **jó?*, *gázművek* → **gázmű?* (vö. H. Varga 2012). A fenti példák igazolják, hogy a nyelv – kikerülendő a hiányzó alakot, a „lyuk”-at – mégiscsak meg tudja valósítani a feladatot: a hiányzó egyes számú alakokat egyéb eszközökkel, pl. más lexémával juttatja kifejezésre. Ugyanez a helyzet a német *Leute*, illetve az angol *people* ('emberek') szavakkal: nincs egyes számuk, de nem találunk hozzájuk olyan 'ember' jelentésű szót, melynek ne volna többes száma: a német *Mann / Männer* ('férfi[ak]'), a *Mensch / Menschen* ('ember[ek]'), az angol *person / persons* ('személy[ek]') komplett alakokkal rendelkezik, egyik sem szorul egy másik segítségére. A plurale tantumok tehát általában nem szuppletív, hanem egyszerűen hiányos ragozású szavak. A magyar *jószág / javak* kivételnek számít, ugyanúgy, mint pl. az oroszban a *человек / люди* ('emberek'): a *jószág* szónak 'javak' jelentésben nincs többes, ugyanúgy a *люди* szónak sincs egyes száma, a *человек*-nak pedig többes száma, így hát szerencsésen kiegészítik egymást.

6. Összegzés

Rendhagyóságnak – leíró szempontból – a szabály(osság)tól való indokolhatatlan eltérést nevezünk. A kivételt általában logikusan nem, csak a hagyományra hivatkozva lehet indokolni. A rendhagyó formák elsősorban abban különböznek a szabályosaktól, hogy valamennyi alakjuk nem következtethető ki a már ismert alakokból az „úzus” alapján, esetükben minden alakot külön-külön kell megtanulni, memorizálni. A kivételeknek, rendhagyó formáknak – főleg az úgynevezett szuppletív alakoknak, amelyek

egybetartozó alakjai voltaképpen más és más szóból származnak – elsajátítása valóban nagy kihívást jelent mind az anyanyelvét tanuló kisgyerekek, mind a nyelvtanulók számára. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a rendhagyó formák – mivel gyakori előfordulásuk következtében általában kevésbé vannak kitéve az analogikus változásoknak – a nyelvhasználat rögzített egységei: minél ritkább egy szó, annál valószínűbb, hogy elveszti rendhagyó ragozását, míg a gyakori rendhagyó formák ritkábban.

Irodalom

- Borbás Gabriella Dóra 2006. Analógia és asszociáció. In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 79–82.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000. A szóképzés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ladányi Mária 1998. Szabálykövető és szabályszegő kreativitás a szóképzésben: nem uzuális szavak a beszélt és a költői nyelvben. In: Zoltán András (szerk.): *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK. 344–352.
- Ladányi Mária 2001. Szempontok a morfológiai produktivitás megállapításához. In: Bakró-Nagy Marianne–Bánréti Zoltán–É. Kiss Katalin (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Budapest. 232–246.
- Nádasdy Ádám 2003. Szabadna, kérem? Ízlések és szabályok. *Írások nyelvről, nyelvészetről 1990–2002*. Budapest: Magvető Kiadó. 206–210.
- Nádasdy 2008. *Prédikál és szónokol. Újabb írások, beszélgetések a nyelvről 2003–2007*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Nádasdy Ádám 2008a. A szuppletivizmus. In: Nádasdy 2008: 133–136.
- Nádasdy Ádám 2008b. Rendhagyó, mert rendes. In: Nádasdy 2008: 297–300.
- Nádasdy Ádám 2008c. Kivétel erősíti a szabályt. In: Nádasdy 2008: 142–145.
- Onions, C. T. (ed.) 1998. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Clarendon Press.
- Partridge, Eric (ed.) 1978. *Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London: Book Club Associates.
- Pléh Csaba 2000. A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 951–1020.
- TESz. 1. = Benkő Loránd (szerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Első kötet. A–GY. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TESz. 2. = Benkő Loránd (szerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Második kötet. H–Ó. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TESz. 3. = Benkő Loránd (szerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Harmadik kötet. Ö–ZS. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- H. Varga Márta 2010. Hány van van? (a van funkciói). *THL2A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* (Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture) 1–2: 186–193.
- H. Varga Márta 2012. A magyar szókészlet hiányos paradigmájú főnevei. A plurale tantumok. *Magyar Nyelvőr* 136: 88–96.